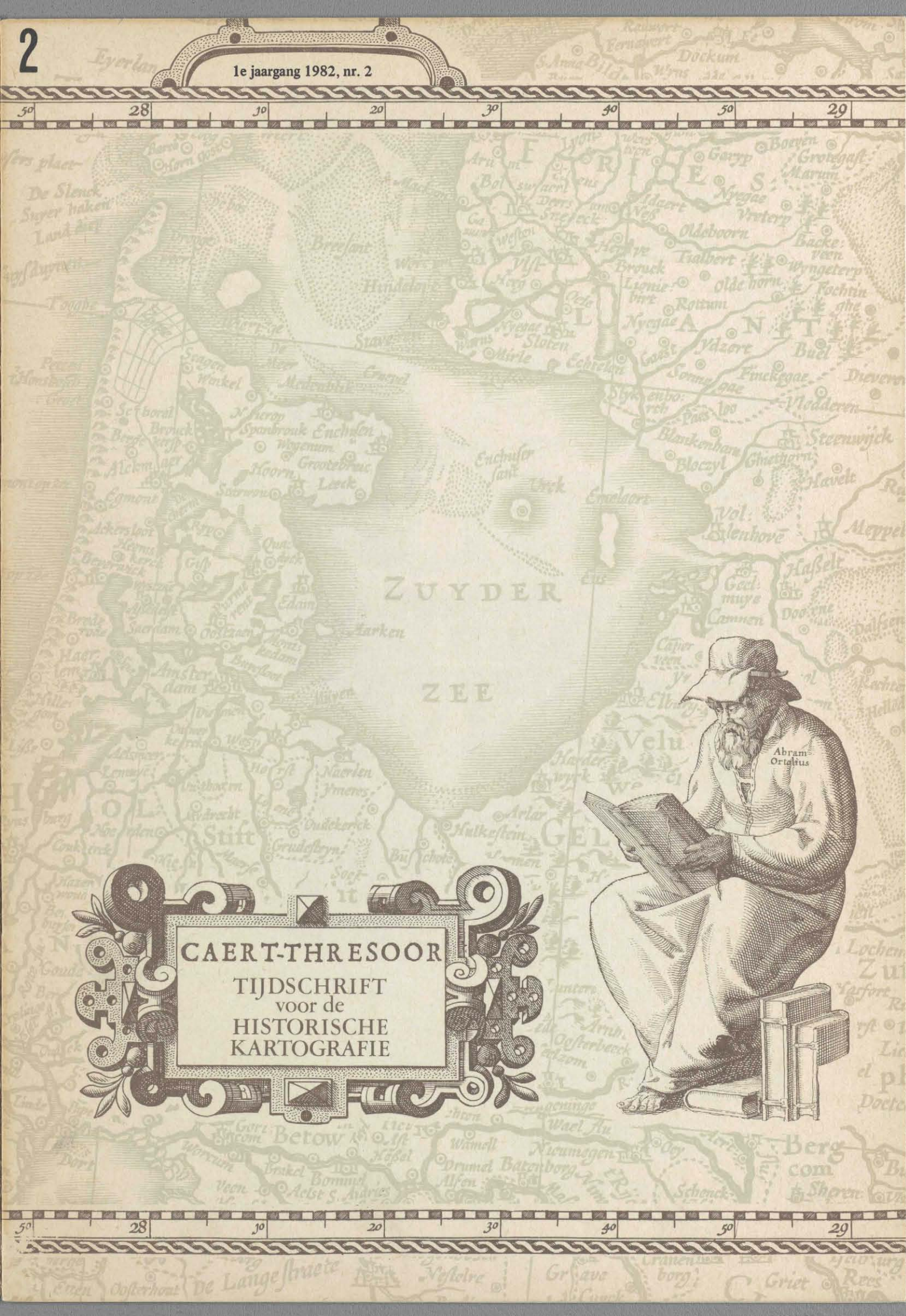

„HABI”

Groenewegje 100/101 a

2515 LP Den Haag tel. 070-88 39 38

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE HISTORISCHE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

REDACTIONEEL

Uit de eerste positieve reacties, het aanbod van artikelen en het nog steeds groeiend aantal abonnees blijkt een verheugend grote belangstelling voor *Caert-Thresoor*. De redactie bedankt hierbij diegenen, die opbouwende kritiek hebben geleverd en suggesties hebben gedaan voor het nieuwe tijdschrift.

In het najaar van 1981 is met de redactie van het *Kartografisch Tijdschrift* overleg geweest over het eventueel combineren van dit tijdschrift met *Caert-Thresoor*. In verband met praktische problemen zoals het coördineren van verschijningsdata is van deze mogelijkheid indertijd afgezien. Inmiddels is hierover opnieuw gesproken en in principe besloten, dat het met ingang van 1 januari 1983 mogelijk zal worden voor leden van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie om een gecombineerd abonnement te nemen. Dit zal betekenen, dat men *Caert-Thresoor* bij het *Kartografisch Tijdschrift* toegestuurd zal krijgen voor een gereduceerde abonnementsprijs.

Die leden van de NVK, die van deze mogelijkheid gebruik willen gaan maken en nu nog geen abonnee zijn van *Caert-Thresoor*, adviseren wij, indien ze over alle jaargangen willen beschikken, om voor 1982 nog een apart abonnement te nemen. In de laatste nummers in 1982 van het *Kartografisch Tijdschrift* en *Caert-Thresoor* zal nog toegelicht worden hoe een en ander precies geregeld zal worden.

Tenslotte willen we — wellicht ten overvloede — benadrukken, dat *Caert-Thresoor* een tijdschrift is voor en door zowel vakmensen als amateurs. Naast artikelen van meer wetenschappelijke aard zijn ook wat minder "zwarte" bijdragen van harte welkom. Vooral mensen uit de grote kring van niet-professionele historisch-kartografen en verzamelaars op dit terrein moeten zich niet geremd voelen om eigen inzichten, kennis en onderzoeksresultaten aan het papier toe te vertrouwen!

De redactie

VAN DE
ADMINISTRATIE

PGD POSTGIRO STORT
OP GIROREK * 5253901
VAN Administratie Caert Thresoor,
15 Gld -- Ct
TE STORTEN DOOR/OVER TE SCHRIJ

Voor betaling abonnementsgeld 1982 gelieve u gebruik te maken van bijgesloten accept-girokaart.

MEDEDELING

IMCS

Op 13 en 14 november 1982 wordt te Amsterdam door de International Map Collectors' Society een Symposium gehouden. Zij die op enigerlei wijze nog willen bijdragen aan de organisatie en nadere invulling van het programma kunnen zich in verbinding stellen met de Nederlandse vertegenwoordiger van de IMCS, de Heer W. Löwenhardt (tel.: 020-223511). Uitgebreide informatie over het programma en deelname aan het Symposium wordt in het volgende nummer opgenomen.

INHOUD

1e jaargang 1982, nr. 2

Redactioneel	17
Een Oostenrijker op Borneo Elly Glas	18
Atlassen in het Gemeentearchief van Rotterdam. Vragen naar aanleiding van een inventarisatie P. Ratsma	21
Een Franse wandkaart van Nederland uit 1748: La Hollande en 12 feuilles par Le Rouge. D. de Vries	24
Besprekingen	29
Brieven	31
Berichten/Varia	31
Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven	32

Redactie *Caert-Thresoor*; R.C.M. Braam, drs. P.C.J. van der Krogt, drs. J.W.H. Werner en K. Zandvliet, leden van de Werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie; A. Vis.

Redactiesecretariaat en administratie:
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
tel.: 01720-72458.

Caert-Thresoor verschijnt 4 x per jaar. Abonnementen (alleen per hele jaargang) ad f 15,— per jaar; losse nummers ad f 5,—. Postgironummer 5253901.

Verzoeken alle kopij, recensie-exemplaren enz. te zenden aan het redactiesecretariaat. Voor opgave van adreswijzigingen, abonnementen en voor (oude) losse nummers wende men zich eveneens tot het redactiesecretariaat.

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Vraag en aanbod. Kleine advertenties van abonnees kunnen in deze rubriek worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan het redactiesecretariaat.

ISSN 0167-4994

In augustus 1981 heb ik op de kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief de inventaris voltooid van archivalia van Henri Albert Henrici, Luitenant-Kolonel in Indische dienst, en belast met de kartering en exploratie van Borneo van 1830 tot ongeveer 1836¹.

Henrici's werk kan met recht worden beschouwd als de eerste topografische kartering van het eiland Borneo. Bovendien omvat het naast kartografisch materiaal in verschillende stadia van ontwikkeling ook vele tekeningen en aantekeningen van demografische, natuurkundige, statistieke en culturele aard (afb. 1).

Hoewel de volledigheid en leesbaarheid veel te wensen overlaat zijn alle tekeningen en aantekeningen, en ook de opnamen, van een grote nauwkeurigheid.

¹ "Ngadjoes van Zuidelijk Borneo". Tekening van enkele inlanders in het oerwoud, c. 1835. Inventaris van archivalia afkomstig van H.A. Henrici, inv.nr. 26.

Toen Henrici in 1830 aan zijn werk begon, was de kartering van met name de binnenlanden van Borneo beperkt gebleven tot de kartering van de kusten en de productie van enkele oppervlakkige kaarten van de binnenlanden, die aangaven tot hoever de Nederlandse residenties zich uitstrekten. Van onderzoek op allerlei gebied was nog geen sprake. Hoewel reeds in 1818 de beslaglegging op het eiland was begonnen, trachtte het Nederlandse Gouvernement pas vanaf 1830, bij de invoering van het Cultuurstelsel, een politiek van actieve kolonisatie op het gehele eiland door te voeren. We zullen zien dat de opdrachten die Henrici van het Gouvernement kreeg, geheel in deze veranderde politieke koers pasten.

Henri Albert Baron Henrici werd op 27 november 1783 geboren te Wenen, als zoon van de architect Benedict Frederik Henrici en Marie Emelie de Meyer. Van zijn 12e tot zijn 17e jaar studeerde hij aan de Ingenieursakademie te Wenen². Zijn militaire loopbaan begon hij in 1800 als vaandrig in Oostenrijk. Tot 1811 bleef hij in Oostenrijkse dienst, waarbij hij zich op wist te

werken tot 1e Luitenant. Kort daarna kwam hij in Russische dienst; daar bleef hij 2 jaar lang; totdat hij begin 1816 vertrok heeft hij zich ook nog in Franse en Duitse krijgsdienst begeven.

Op voordracht van J.V. Baron de Constant Rebeque, de chef van de Nederlandse Generale Staf, kwam Henrici in Nederlandse dienst. Hij werd geplaatst bij de 2e afdeling van de Generale Staf. Volgens de opvattingen van De Constant Rebeque moesten zijn officieren zich in vredetijd zoveel mogelijk kennis verschaffen van de gesteldheid van het terrein om zich zo goed mogelijk op de oorlogsvoering voor te bereiden. Daarom werd de 2e afdeling belast met topografische werkzaamheden³. Later werd de naam van deze afdeling veranderd in "Militaire Verkenningen". Directeur werd J.E. van Gorkum. Deze had een eigen methode van kartografische weergave ontwikkeld, die hierop neerkomt dat hoogteverschillen worden aangegeven met behulp van een schuine belichting, waardoor licht- en schaduweffecten ontstaan. Deze hoogteverschillen werden vervolgens door arcering gesuggereerd. Zijn wijze van karteren heeft Van Gorkum in modellen genoteerd, uit welke de officieren werden onderwezen, en gezien een modeltekening die van Henrici bewaard bleef, heeft ook hij zijn kartografische vorming bij Van Gorkum gekregen⁴.

In 1817 en 1818 heeft Henrici onder Van Gorkum enkele gebieden verkend van de Belgische Nederlanden. Dit project diende allereerst de vaststelling van de grens Nederland-Frankrijk. De kaart van de Belgische Nederlanden is, hoewel de opnamen in 1830 bijna voltooid waren, nooit in druk verschenen door tussenkomst van de Belgische afscheiding. In de Bibliotheek van de Topografische Dienst bevinden zich de verkenningen en netbladen van dit werk.

Op eigen verzoek is Henrici in 1820 overgeplaatst naar Nederlandsch-Indië. Daar vervulde hij in de jaren na 1820 diverse functies, die in de meeste gevallen geen karteringswerkzaamheden inhielden. Zijn vrouw, Pauline Charlotte Hildebrand bleef achter in Nederland wegens een zwak gestel; in 1823 scheidden zij⁵.

In 1828 werd hem twee jaar ziekteverlof naar Nederland toegestaan. Tijdens zijn afwezigheid werd er druk over zijn functioneren gecorrespondeerd tussen het Ministerie van Koloniën en het Ministerie van Oorlog. Terwijl het eerste hem wilde ontslaan wegens onvoldoende prestaties, zag het tweede hem liever op de proef gesteld door hem te belasten met een speciale taak in Nederlandsch-Indië. Men besloot tot het laatste.

Na Henrici's terugkeer naar Java in 1830 kreeg hij van de Gouverneur-Generaal de taak de Wester-

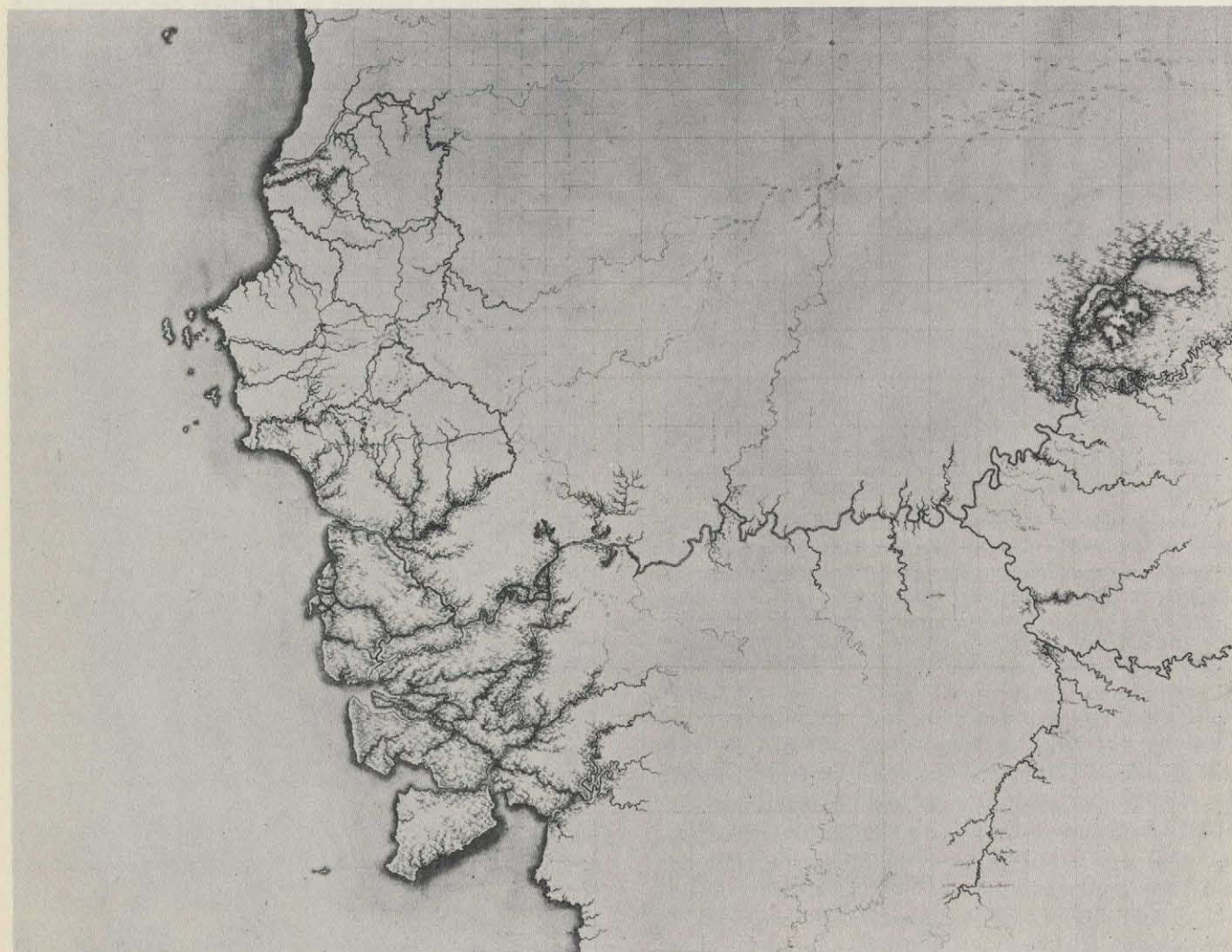
afdeling van Borneo te verkennen en te karteren. De instructie die hij daartoe kreeg⁶ dezelfde elementen als de werkzaamheden van de ingenieurs in Nederland. Krayenhoff drukt het in 1808 als volgt uit: "De Géografische Ingenieurs zullen elk, bij de door hun afgewerkte taak moeten overleggen, Topografische memoriën, welke ... zullen moeten bevatten; de beschrijving der situatie en hetgeen daar verder toe behoort; zoo ten aanzien van de gesteldheid des Dampkrings, de source en den staat der Wateren; als met opzicht tot de uitgebreidheid en de aard der Gronden; cultuur en voortbrengselen der Teellanden ... fabrieken met derzelver beschrijving; de takken van Koophandel, ... het getal der Huizen, Buitenplaatsen en derzelver Bewoners; dat der Paarden, Rundvee ... eindelijk eene volledige politieke en militaire Geschiedenis van het terrein zelve."

Wat Henrici betreft, kwam daar nog bij dat het Cultuurstelsel in 1830 ingevoerd werd. Dat hield onder andere in dat de binnenlanden van Borneo bekend moesten zijn, alvorens men effectief het Nederlandse gezag kon vestigen en inderdaad de landbouw en mijnbouw systematisch kon controleren.

Van 1830 tot 1832 is Henrici met de verkenning bezig geweest. Aanvankelijk betuigde het Gouvernement haar instemming met de gestuurde rappor-

ten. Toen hij in 1832 naar Java wilde terugkeren sloeg de boot waarin hij zich bevond om, en daardoor verloor hij bijna al het materiaal. Slechts een kaart in 16 bladen, een aantal rapporten en 7 bladen van een andere kaart zijn bewaard gebleven. Desondanks werd hij bevorderd tot Luitenant-Kolonel, en tevens belast met een nieuwe opdracht, ditmaal tot het exploreren en karteren van het zuider- en oostergedeelte van het eiland. Deze expeditie werd gezien als een voortzetting van de eerste in een ander deel van het eiland; de strekking van de instructie bleef dezelfde. Tijdens deze reis rezen opnieuw problemen; het Gouvernement wachtte op resultaten in de vorm van kaarten en rapporten, die echter uitbleven. Henrici deed een verzoek, te worden overgeplaatst naar een andere dienst, hetgeen werd afgewezen, en er ontstond onenigheid over de hoogte van de uitgaven voor reis- en verblijfskosten. Eind 1835 keerde hij terug naar Java, ditmaal zonder ongelukken, en bood zijn stukken aan bij het Gouvernement (afb. 2). De Gouverneur-Generaal liet ze beoordelen door de Natuurkundige Commissie op Borneo (hieruit blijkt ook, dat de expeditie niet alleen een militair-kartografisch karakter droeg), en gebood hem, eerst een "behoorlijke kaart met adstructieve memorie" samen te stellen, voordat hij zijn tochten zou mogen voortzetten.

Na het verschijnen van het rapport van de Natuur-

² Kaart van de Westkust van Borneo, c. 1836; *Inventaris van archivalia ... inv.nr. 70, blad 2.*

kundige Commissie dat de vernietigende frase inhield: "De opnamen zijn te fragmentarisch om van enig belang te kunnen zijn"⁷ werd Henrici op non-actief gesteld, in afwachting van een besluit van de Minister van Oorlog. Dat besluit kwam spoedig; hij werd naar Nederland teruggezonden en kort daarna gepensioneerd. Een rapport van het Ministerie van Oorlog inzake zijn functioneren concludeerde dat het plan van 1830, om hem op de proef te stellen, mislukt was. Een maand na zijn pensionering bood de Koning hem eervol ontslag aan. Inmiddels had Henrici zich naar Nederland begeven, waar hij gegevens die hij op Borneo verzameld had wilde gaan publiceren. Zover is het echter niet gekomen: op 12 september stierf hij te Amsterdam. Henrici heeft een driehoeksmeting verricht van de Zuiderafdeling van Borneo, en naar alle waarschijnlijkheid ook van de Westerafdeling. Daarnaast heeft hij de rivieren en kust van beide afdelingen verkend, en een groot deel van de binnenlanden. Zijn opnamen zijn van een grote nauwkeurigheid. De rapporten en het journaal, alsmede de aantekeningen, bevatten het verslag van alle verdere onderzoekingen. De netkaarten zijn getekend in die stijl die we al eerder zagen bij de Militaire Verkenningen; voor de methode van werken geldt hetzelfde.

³ "Kaart der groote Westelijke helft van Borneo met Banka, zijnde een proefdruk van het 2de blad der Algemeene kaart van Neerl. Oost-Indië van den Baron von Derfelden von Hinderstein." Kaartenarchief Ministerie van Koloniën, inv.nr. 459. Voor het gedeelte waar "Residentie der Westkust van Borneo" in staat heeft de auteur van deze kaart o.a. Henrici's kaarten gebruikt.

Henrici's expeditie is een aanzet geweest van de volledige kartering van het eiland Borneo en tegelijkertijd het begin van een geregelde "topografische dienst" in de koloniën. Het is als zodanig vergelijkbaar met b.v. het werk van Junghuhn, die Java opgenomen heeft in de jaren 1835-1848. Het verschil met Junghuhn is echter, dat deze wel in staat is geweest een fraaie, afgeronde kaart van Java af te leveren, en Henrici slechts ten dele.

Door anderen is zijn werk later gebruikt: C.W. van de Velde heeft Henrici's materiaal verwerkt bij zijn kaart die hij in 1846 samenstelde van kaarten uit de Gouvernementsarchieven⁸. Hij heeft later verklaard, aan diens kaarten zelfs de voorkeur te geven⁹. Ook Van Derfelden von Hinderstein heeft bij het maken van zijn "Algemeene kaart van Nederlandsch Oost-Indië" van 1841 Henrici's materiaal gebruikt voor Borneo. In zijn begeleidende werk¹⁰ wijst hij op de exactheid van de gegevens en op de volkomen nieuwe feiten en metingen, die Henrici aan het licht gebracht heeft. De kaart van Von Derfelden von Hinderstein kan overigens gezien worden als de eerste betrouwbare topografische kaart van Borneo – zo resulteerde de missie van Henrici toch nog in wat eens de bedoeling daarvan is geweest.

De tragiek van Henrici's kartografisch werk is misschien geweest dat hij in Nederland vertrouwd raakte met een zeer geperfectioneerde, grootschalige wijze van karteren, welke methode hij vrijwel identiek toepaste op Borneo en daarmee als het ware een meetlatje gebruikte voor reusachtige oerwouden en dientengevolge erin verdronk.

¹ Algemeen Rijksarchief (ARA), Inventaris van archivalia van H.A. Henrici, belast met de kartering en exploratie van Borneo, 1823-1838. Elly Glas, 's-Gravenhage 1981.

Alle biografische gegevens in dit artikel zijn ontleend aan deze inventaris.

² F. Gatti, "Geschichte der K.U.K. Militär-Akademie", Wien 1901, deel I, blz. 385. Met dank aan het Oostenrijks Staatsarchiv.

³ Ir. van der Linden, "Topografische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden. Bussum 1973, blz. 17 en 18.

⁴ ARA, Ministerie van Oorlog, kaartenafdeling. Collectie Van Thielen nr. 11.

⁵ Volgens een bericht in de Bataviaansche Courant van 22 nov. 1823. Henrici was waarschijnlijk pas kort getrouwd.

⁶ ARA, Archief Ministerie van Koloniën 1814-1849, verbaal exh. 21 sept. 1838 nr. 9.

⁷ ARA, Kaartenafdeling. Ministerie van Koloniën inv.nr. 556.

⁸ P.J. Veth, "Borneo's Westerafdeeling, geografisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door eene algemeene schets des ganschen eilands. Met platen. Zaltbommel. 1854-56. Twee deelen. Dl. II, blz. 478.

⁹ Mémoire analytique pour servir d'explication à la carte générale des possessions néerlandaises dans le Grand Archipel Indien, par le baron G.F. von Derfelden de Hinderstein. La Haye et Amsterdam, 1841.

VRAAG EN AANBOD

(Kleine advertenties van abonnees kunnen in deze rubriek worden opgenomen à f 5,- per 12 woorden.)

Zoek originele titelpagina of een foto van "Afbeeldinghe der voornaemste STEEDEN VAN NEDERLANT". Uytgegeven door F. de Witt, 1700.

Zaalbergstraat 2, Alphen aan den Rijn.

Gewoonlijk wordt een inventarisatie begonnen om antwoord te geven op een vraag: wat is er aanwezig? Het ontbreken van een overzicht van wat het Rotterdams Gemeentearchief nu eigenlijk aan atlassen bezit, was dan ook de aanleiding om tot inventarisatie ervan over te gaan. Om het resultaat hiervan, een bezitscatalogus¹ met ruim 100 nummers, onder de aandacht van geïnteresseerden te brengen, is van het atlassenbezit enkele maanden geleden in het Rotterdams archiefgebouw een tentoonstelling gehouden². De inventarisatie en de tentoonstelling hebben bij de samenstellers een aantal vragen opgeroepen, die we hier graag aan de orde willen stellen. Eerst echter iets over de atlas-verzameling.

Om te beginnen moesten de samenstellers van de bezitscatalogus vaststellen wat zij als atlas wilden beschouwen. Prof. C. Koeman behandelde deze vraag gesteld in zijn *Collections of maps and atlases in the Netherlands* (blz. 118-119) en in *Atlantes Neerlandici* (deel 1, blz. XI). In ons geval is het begrip atlas wat ruimer genomen dan Koeman deed, waardoor ook werken als Guicciardini's *Beschrijving der Nederlanden*, Boxhorns

Tonneel ... van Hollandt ..., Halma's *Tooneel der Vereenigde Nederlanden*, reisgidsen e.d. een plaats in de catalogus hebben gekregen. Naast originele zijn ook fascimile-uitgaven van atlassen en van in één serie uitgegeven kaarten van een auteur of van een bepaald gebied opgenomen. Het pragmatische uitgangspunt dat boeken e.d. die veel kaarten bevatten voor de gebruiker te vinden moeten zijn heeft dus duidelijk de voorkeur gekregen boven een strikte hantering van het begrip atlas. Een tweede probleem dat de samenstellers hadden op te lossen was dat van de indeling van de catalogus. In eerste instantie zijn de atlassen in een regionale indeling ondergebracht, waarbij vier afdelingen zijn gevormd: wereld, Nederland(en), delen van Nederland en de overige landen. Elke afdeling is naar behoefte onderverdeeld, waarbij de aanwezige atlassen de criteria verschaften. Doorgaans is hierbij onderscheid gemaakt tussen algemene en thematische atlassen.

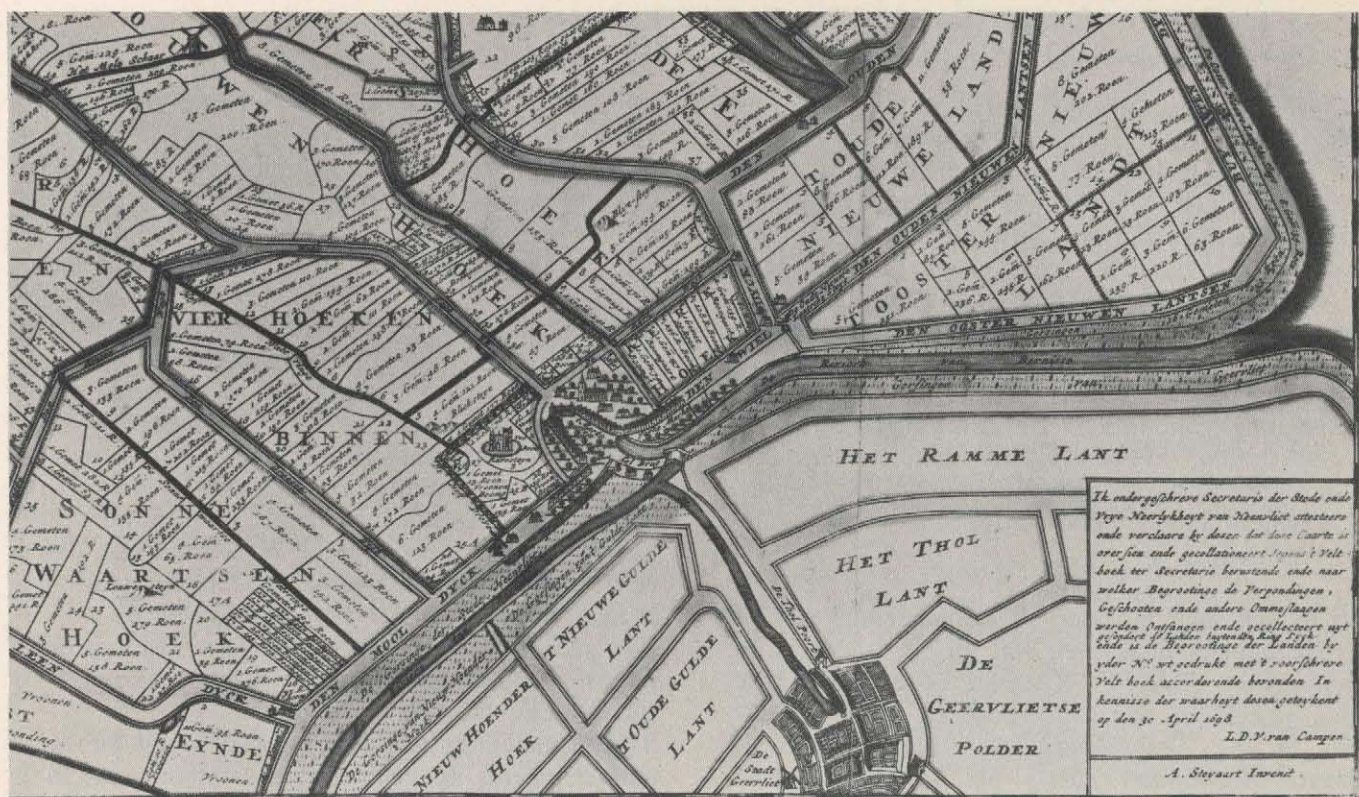
Bij een instelling met in hoofdzaak lokale en regionale betekenis als een gemeentearchief moet men zich zeker afvragen wie de gebruikers van de catalogus zullen zijn. Verwacht mag worden dat men onder hen in ieder geval veel beoefenaars van de plaatselijke en de streekgeschiedenis zal aantreffen. Daarom is in de annotaties bij de atlasbeschrijvingen vermeld welke kaarten in de atlas op de regio van Rotterdam – tot het niveau van de provincie – betrekking hebben.

Ook de breder georiënteerde belangstellende in geografie, (historische) kartografie en geschiedenis zal in de atlassenverzameling werken aantreffen die hem interesseren. Weliswaar neemt het Rotterdams Gemeentearchief met zijn 105 "atlassen" onder de Nederlandse atlassenverzamelingen een zeer bescheiden plaats in, maar men vindt er bijvoorbeeld wel het in *Atlantes Neerlandici* beschreven exemplaar van de vierdelige Blaeu-atlas uit 1640-'46 (nr. 3)³, een zeventiende-eeuwse factice-atlas die enkele zeldzame kaarten bevat (nr. 4), een aantal Duitse wereldatlassen uit de achttiende, negentiende en uit het begin van de twintigste eeuw en ongeveer twintig geschiedkundige atlassen van Nederlandse en buitenlandse uitgevers. Enkele opmerkelijke leemten zijn er ook. Zo vindt men in de verzameling maar twee maritieme atlassen en geen enkel produkt van de aan het eind van de zeventiende en in de achttiende eeuw zo belangrijke Franse kartografie.

Aan de herkomst van de atlassen wordt in de inleiding van de bezitscatalogus aandacht gewijd. Aangenomen mag worden dat vele van de oude atlassen uit oud stedelijk bezit afkomstig zijn. De vraag welke visie er zat achter de verdere uitbouw van de atlascollectie sinds de oprichting van het Gemeentearchief in 1857⁴ is niet eenvoudig te beantwoorden. Een aantal nieuw verschenen atlassen is aangeschaft als naslagwerk. Facsimile-uitgaven van oude atlassen en kaarten en van topo-

1. Kaart van Hollandt uit: "Niderlands Beschreibung ... durch ... Ludwig Guicciardin ...". Basel, Sebastian Heintz, 1580. De kaart is ontleend aan Sebastian Münster (ca. 1540). (Cat. atl. 34).

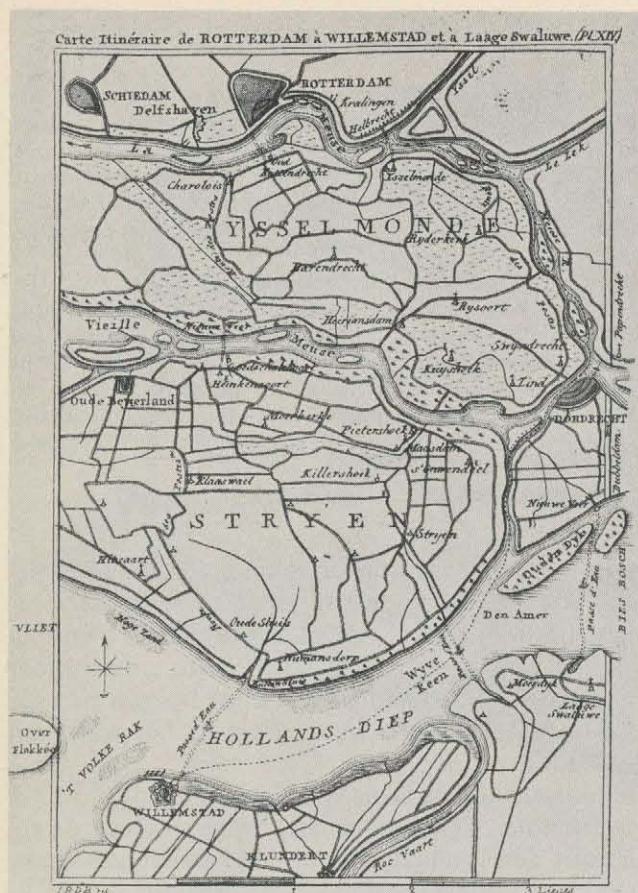
2. Detail van de "Caarte ende afbeeldinge der stede en vrye heerlykheyt van Heenvliet, 1698", door Heyman van Dijck. Uit: "Voorne. Caartboek van alle de dorpen ..." door Heyman van Dijck, 1695-1701. (Cat. atl. 94).

grafische werken passen geheel in het bibliotheekbestand, dat sterk geppecialiseerd is in geschiedenis en topografie. Maar waarom zijn er uit de periode 1800-1940 acht Duitse wereldatlassen aanwezig en slechts twee Nederlandse? Waarom bezit het Gemeentearchief niet minder dan vijf uitgaven van Guicciardini? Misschien moeten we de verklaring zoeken in de "vuilnisbakfunctie" die een plaatselijk archief vaak heeft. Bij overlijden, verhuizing of in de schoonmaaktijd wordt nogal eens wat nagelaten of geschonken aan het archief. Vaak materiaal van weinig waarde, maar ook een atlas van Pieter van den Keere, een *Vyerighe colom*, Chr. Riegels *Ausführliche und gründrichtige Beschreibung der ... Niederlanden ...* en vijf van de genoemde acht Duitse atlassen zijn op deze wijze in het bezit van het Rotterdams Gemeentearchief gekomen. Minder kostbare werken, op school of in huiselijke kring versleten, met losliggende gehavende bladen, worden met enige schroom ook vaak aangeboden. Juist door het intensieve gebruik dat van atlassen gemaakt wordt, zijn vele zeldzaam geworden. Ook vrijwel vergane exemplaren worden daarom dankbaar geaccepteerd. Moeten we nu een verzamelbeleid dat tot een zo onevenwichtige samenstelling van de atlassencollectie leidde diskwalificeren, of mogen we daarentegen dankbaar zijn dat dankzij de genoemde nevenfunctie der archieven nog heel wat atlassen, die anders mogelijk geheel verloren zouden zijn gegaan, in een openbare verzameling bewaard blijven?

De opzet van de tentoonstelling bood plaats aan enkele onderwerpen als bijvoorbeeld historiekhaar-

ten en thematische kaarten. We konden hier wat dieper ingaan op de inhoud van de atlassen en dit leverde de samenstellers een aantal verrassende ervaringen op.

Het afdelinkje met geschiedkundige kaarten gaf een overzicht van 2000 jaar geschiedenis – voornamelijk van Nederland – samengesteld uit 32 kaarten, vervaardigd tussen 1572 en 1978. Duidelijke verschillen in benadering komen daarbij aan het licht. Enkele nieuwskaarten brengen heet van de naald verslag uit van militaire gebeurtenissen en ontdekkingsreizen. Grote belangstelling blijkt er steeds te hebben bestaan voor de Bijbelse en de Romeinse tijd. De kaartinhoud lijkt daarbij aanvankelijk vooral te zijn ontleend aan literaire bronnen. Archeologische gegevens spelen een geringere rol. Wel merkt men bijvoorbeeld op in Pieter de Hondts *Atlas van het aloude Holland* (1745) dat de resten van Romeinse bouwwerken niet onbekend waren; de interpretatie ervan toont echter duidelijk de beperkingen van de archeologische kennis in die tijd. Veel breder opgezet is de *Historische atlas van Noord-Nederland van de XVI eeuw tot op heden* door G. Mees Azn. (1865). In de toelichting bij de kaarten geeft Mees blijk van belangstelling voor historische geografie, geologie, historische kartografie, genealogie en andere hulpwetenschappen. De kaarten geven dan ook een goed beeld van de stand van de kennis der historici in zijn tijd. Bij Mees merken we ook al belangstelling voor facetten der sociale geschiedenis op. Hij vervaardigde enkele kaartjes waarop demografische gegevens gepresenteerd worden. Pas in de twintigste-eeuwse geschiedkundige atlassen

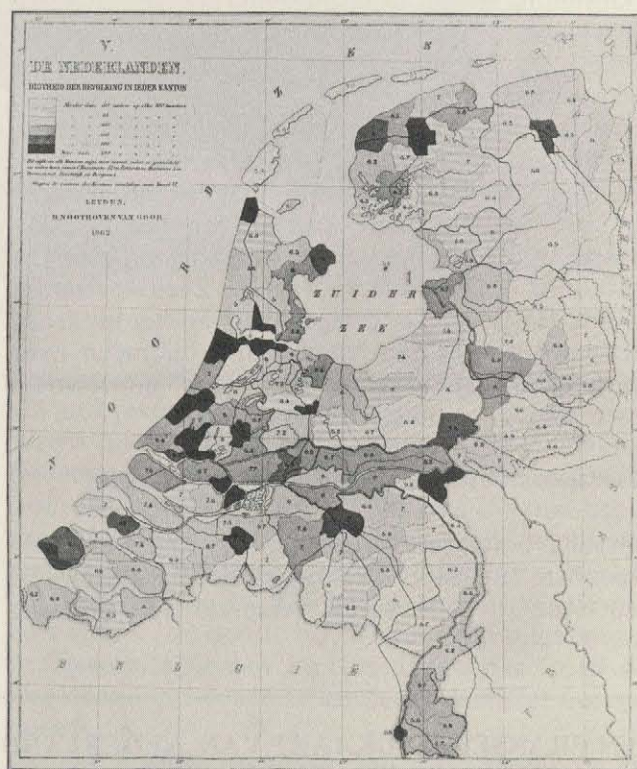

3. "Carte Itinéraire de Rotterdam à Willemstad et à Laage Swaluwe", uit: "Reisboek door het Koninkrijk der Nederlanden". Amsterdam, Mortier Covens & Zoon, 1821. (Cat. atl. 58).

wordt echter de naar economische, sociale en culturele verschijnselen verschuivende interesse bij de historici duidelijk zichtbaar. Een bijzonder mooi voorbeeld, dat voor Nederland inspirerend zou mogen zijn, is de *Geschichtlicher Atlas von Hessen* (1960-1978), waarin de geschiedenis van dit gebied, in al zijn facetten geanalyseerd, gepresenteerd wordt met gebruikmaking van de mogelijkheden die de moderne grafische techniek biedt. Een samenvattende studie over geschiedkundige kaarten en atlassen, waarvoor Mees in zijn inleiding van 1865 al een aanzet heeft gegeven, hebben de samenstellers van de catalogi wel gemist. Bij hen gerezen vragen als: waaraan ontleenden de vervaardigers van een geschiedkundige kaart of atlas hun gegevens, is het vermoeden dat bepaalde kaarten een politiek-propagandistische strekking hebben juist, in hoeverre was een historieuatlas in zijn tijd modern, sloot hij aan bij de toenmalige vraagstelling der historici, werden dan ook zelden beantwoord.

Soortgelijke vragen kwamen op bij de behandeling van thematische kaarten, die in de negentiende eeuw in atlassen beginnen voor te komen. Zij geven een beeld van de ontwikkeling van de sociale en de natuurwetenschappen. Ook op dit terrein signaleerden de catalogussamenstellers het ontbreken van samenvattende literatuur. Duidelijk werd echter wel dat J. Kuyper, vooral bekend door zijn

Gemeente-atlas, op het gebied van de thematische kartografie in Nederland een baanbrekende figuur geweest moet zijn, getuige zijn *Natuur- en staathuishoudkundige atlas van Nederland* (1863) en thematische kaarten in enkele van zijn andere uitgaven. J.H. Kromhouts *Nederland in zakformaat* (1885), een losbladig werkje met op de *Topografische en militaire kaart* (1850-1864) gebaseerde kaartjes, bevat ook een aantal thematische kaarten. Een boekje met statistische gegevens hoort hierbij. Een bijzonder interessante atlas met 22 kaarten is de *Historisch-economische atlas* (1912) van J.C.A. Everwijn, die vergelijkingen van de toestand in het begin van de twintigste eeuw met die in het midden van de negentiende mogelijk maakt. Een atlas als deze, die deel uitmaakt van het driedelige werk *Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*, kan in een bibliotheek gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen. De vraag hoeveel kaartwerken er nog onopgemerkt achter boektitels schuilgaan in de Rotterdamse archiefbibliotheek blijft ons daarom bezighouden.

4. Kaart van "De Nederlanden. Digtheid der bevolking in ieder kanton", 1862. Uit: J. Kuyper. "Natuur- en staathuishoudkundige atlas van Nederland". Leiden, D. Noothoven van Goor, 1863. (Cat. atl. 75).

Uit het voorgaande meen ik te mogen concluderen, dat het goed zou zijn als ook andere, grote zowel als kleinere bibliotheken hun atlassenbezit zouden inventariseren en publiceren. Ongetwijfeld zou daardoor veel kaartenmateriaal, dat weinig of niet bekend is, onder de aandacht van geïnteresseerden gebracht worden.

¹ A. Hannon, P. Ratsma en C. Zevenbergen, *Catalogus van atlassen en kaartboeken* met een overzicht van literatuur over kartografie aanwezig in de bibliotheek en de

topografisch-historische atlas van de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam. (Rotterdam, 1981.) Verkrijgbaar bij de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam voor f 10,—. Zie ook noot 2.

² *Atlanten uit het Rotterdamse Gemeentearchief.*

Tentoonstellingscatalogus Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam, samengesteld door P. Ratsma en C. Zevenbergen. (Rotterdam, 1981.) Verkrijgbaar bij de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam voor f 5,—. De in noot 1 en noot 2 genoemde catalogi zijn te zamen verkrijgbaar voor f 12,50.

³ C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*. 5 dln. (Amsterdam, 1967-1972.) Blz. 125-129, 165 en 178.

⁴ H.C. Hazewinkel, *Honderd jaar gemeentelijke archiefzorg*. (Rotterdam, 1957.) Nog verkrijgbaar bij de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

Adres Gemeentelijke Archiefdienst: Mathenesserlaan 315
3021 HL Rotterdam tel.: 010-775166

SUMMARY

The municipal record-office of the city of Rotterdam has published a catalogue of its holdings of atlases, in which are also included topographical works and travellers' guides with many maps. A part of the atlases has come to the city from early days a great part, however, has been inherited or given by the many relations the municipal record-office has in Rotterdam and elsewhere. This is why rather rare atlases have often been preserved.

The other day there was an exhibition of atlases during which much attention was paid to historical maps and nineteenth-century thematic maps, both subjects about which little has been published up till now. There is no doubt that much material relating to maps and atlases would come to the surface if other collections of atlases would also be published.

TENTOONSTELLINGEN

Vier eeuwen vestigingsbouw in Nederland

Van 14 mei tot 13 augustus 1982 is een grote tentoonstelling in het Rijksmuseum gewijd aan vestigingsbouw in Nederland, van de middeleeuwen tot heden. De Stichting Menno van Coehoorn viert hiermee haar 50 jarig bestaan. Het materiaal op de tentoonstelling zal vooral bestaan uit kaarten en tekeningen, o.a. fraaie nieuwskaarten van belegeringen van Claes Janszoon Visscher en anderen en ook veel getekende kaarten van b.v. de Alkmaarse burgemeester en vestingbouwer Adriaan Anthonisz en producten van de Zeeuws-vlaamse familie Hattinga. Ter gelegenheid van het jubileum verschijnt tevens een bundel met bijdragen over Simon Stevin, het "Corps Ingenieurs" en de voor geschiedenis van de stafkaart.

Overzichtstentoonstelling "150 jaar kadaster"

In 1982 bestaat de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers (kortweg het Kadaster) 150 jaar. Aan dit feit wordt, verspreid over het hele

jaar, in een reeks van evenementen aandacht geschonken. Centraal daarbij staan de reizende overzichtstentoonstelling "150 jaar Kadaster" en een op film gezette diaprojectie "Vaste grond onder de voeten". De beide presentaties beogen het publiek een breder inzicht te geven in het werk van het Kadaster.

De tentoonstelling is als volgt opgebouwd:

I. *Historie*. Een schetsmatig overzicht van de registratie van grondeigendom door de eeuwen heen. Aandacht wordt besteed aan technische, juridische en bestuurlijke aspecten. Het hoofdstuk bestaat uit 1. introductie, 2. grondeigendom, 3. kaartschilders, 4. notariaat, 5. waterschappen, 6. Snelius, 7. stadskadaster en 8. verponding.

II. *150 jaar Kadaster*. De ontwikkeling van de activiteiten van het Kadaster sinds 1832.

III. *Landinrichting*

IV. *Rijksdriehoekmeting*

V. *Grootschalige Basiskaart van Nederland (GBKN)*

VI. *Vernieuwing*

De tentoonstelling is tot eind december in verschillende plaatsen van het land te zien, inlichtingen over data en openingstijden: 070-264201 tst. 2309.

EEN FRANSE WANDKAART VAN NEDERLAND UIT 1748: LA HOLLANDE EN 12 FEUILLES PAR LE ROUGE

D.de Vries

Ongeveer een jaar geleden verwierf de Universiteitsbibliotheek te Leiden een exemplaar van deze wandkaart door toedoen van het antiquariaat Nico Israel te Amsterdam¹. De tweede editie door Crépy (ca. 1770) berustte vanouds in de verzameling van Bodel Nijenhuis, terwijl in 1973 de Dezauche-uitgave van 1790 voor de Leidse verzameling kon worden aangekocht. Met de aanwinst van de oorspronkelijke uitgave van 1748 werd de reeks dus gecompleteerd. Drie uitgaven, weliswaar in drie verschillende gedaanten: 1. die van Le Rouge zelf, in 48 quarto blaadjes, gebonden in twee atlas banden; 2. die van Crépy in 12 folio bladen in een atlasband met leren rug en 3. de uitgave door

Dezauche in 1790 als twee wandkaarten, geplakt op linnen en gevouwen in een cassette.

Op de kaart komen drie verschillende titels voor en dit kan aanleiding geven tot misverstanden. De eerste drie regels van de hoofdtitel hebben betrekking op de gehele kaart in twaalf bladen, terwijl het vervolg van deze titel alleen slaat op de eerste zes folio bladen, voorstellende La Hollande Septentrionale². Een tweede titel komt voor op het zevende blad en behoort tot het Partie Méridionale, de bladen 7 tot en met 12, die het gebied ten zuiden van de lijn Alkmaar-Hattem laten zien³. De derde, latijnse titel treffen we aan op het derde blad in de rechterbovenhoek.

¹ Drie uitgaven in drie verschillende gedaanten

Twee afzonderlijke bladwijzers zijn aan de kaart toegevoegd, voor beide delen een.

Op blad twee wordt per provincie een opsomming gegeven van de landstreken, wateren en aantallen van steden en dorpen.

Le Rouge, zijn leven en werk

Georges Louis Le Rouge leefde in de bloeitijd van de Franse kartografie waaraan in de eerste plaats de groten als de Delisle's, de Cassini's, d'Anville, Buache en Bellin hun naam hebben gegeven. In hun schaduw verkeerde een groep kartografen van het tweede niveau, onder andere Nolin, de broers Robert de Vaugondy, de Fer en ook Le Rouge. Aan Oehme⁴ danken wij het doopceel en nog meer gegevens uit zijn leven, terwijl hij slechts ten dele het kartografische oeuvre heeft onderzocht.

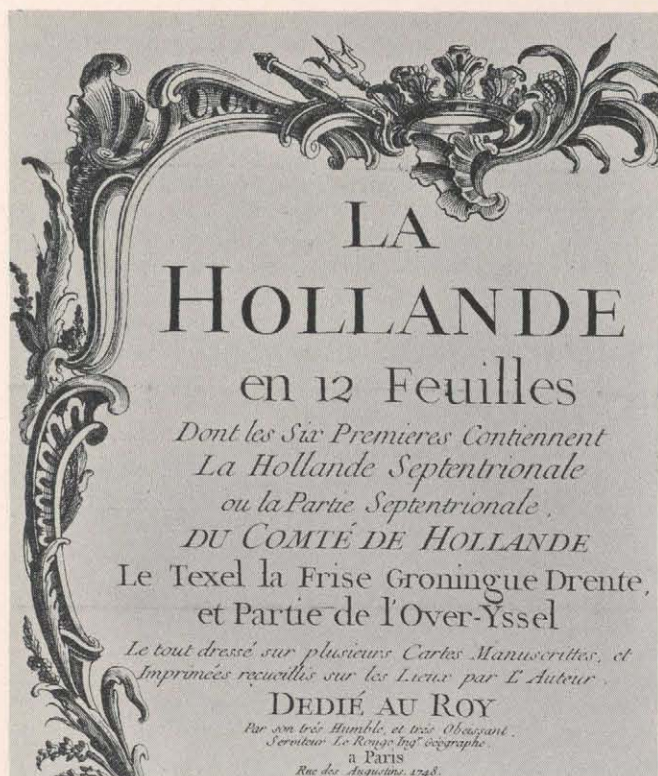
Le Rouge werd in 1721 te Hannover geboren, volgde een opleiding tot militair kartograaf en vestigde zich als kartograaf en uitgever van kaarten in 1741 of kort daarvoor te Parijs. Hij noemde zich "ingénieur géographe du Roi" en hield zich aanvankelijk ook nog bezig met het onderwijs in "les mathématiques, les fortifications, l'art militaire, le dessin, l'allemand et l'Anglois", aldus een advertentie op de kaart van Silezië uit 1741⁵.

De nadruk ligt bij Le Rouge's uitgaven op de militaire kartografie: zodra er ergens in Europa weer oorlog werd gevoerd, waarbij Frankrijk was betrok-

ken, kwam de productie bij hem op gang. Direct na het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog bracht hij kaarten en vestingplannen van de Zuidelijke Nederlanden en van de oorlogsgebieden in Duitsland op de markt. Tussen 1748 en 1756, het begin van de Zevenjarige Oorlog, publiceerde hij vrijwel niets, terwijl hij daarna ettelijke atlassen en kaarten het licht deed zien. Op het laatst van zijn leven, kort voor 1780 richtte hij zich met zijn uitgaven op de Engelse koloniën in Noord Amerika, toen de War of Independence de aandacht van West Europa opeiste.

Getuige notities op enkele van zijn kaarten, onder andere op die van de omgeving van Namen⁶ waar hij zegt dat men op haar nauwkeurigheid kan vertrouwen "l'ayant vérifiée moi-même sur les lieux" bleef zijn kartografische bezigheid niet beperkt tot zijn zaak in de Rue des Augustins. Hij ging erop uit om nametingen te verrichten, iets waartoe hij als ingénieur géographe in staat mag worden geacht.

In het verband van dit artikel moet het overzicht van zijn kartografisch oeuvre zeer beperkt blijven⁷. In enkele bibliotheken komen atlassen in groot folio formaat voor, die samengesteld zijn uit kaarten van Le Rouge. Meestal is daaraan toegevoegd een gegraveerde titelplaat met de titel "Recueil contenant des cartes nouvelles", het jaartal 1742 en een inhoudsopgave met 21 kaarten. Deze eerste uitgave, waarvan mij geen exemplaar bekend is,

² Hoofdtitel van de gehele kaart en deeltitel van *La Hollande Septentrionale*

wordt na 1742 steeds opnieuw aangevuld met latere kaarten. De Universiteitsbibliotheek te Leiden bezit een dergelijk exemplaar met 99 kaarten, te dateren tussen 1741 en 1746⁸, de Library of Congress heeft er twee met respectievelijk 67 kaarten tussen 1741 en 1748 en 77 kaarten tussen 1741 en 1747 uitgegeven⁹ en tenslotte de Bibliothèque Nationale een atlas met 157 kaarten tussen 1741 en 1747¹⁰. Dit was Le Rouge's eerste grote atlas, daarna geeft hij nog een "Atlas général" in folio-formaat uit¹¹. Een zeer bekende quarto uitgave is de "Atlas nouveau portatif", waarvan het eerste deel in 1748 verscheen en daarna in 1756 en 1767 en het tweede in 1759 en 1767.

Andere atlassen van zijn hand zijn:

- Recueil des plans de l'Amérique Septentrionale, 1755. 4°; 18 kaarten (Phillips 1185)
- Recueil des fortifications, forts et ports de mer de France, ca. 1760. 8°; 89 kaarten (Phillips 2975)
- Recueil des côtes maritimes de France, 1757. 4°; 50 kaarten (Universiteitsbibliotheek Leiden 541 E 10)
- Recueil des villes, ports d'Angleterre, 1759. 8°; 17 kaarten (Phillips 3997)
- Pilote Américain Septentrional 3 Vols, 1778-79. folio; 73 kaarten (Phillips 10319)

Vele van de kaarten die we in zijn atlassen aantreffen heeft Le Rouge ook los uitgegeven. Daarvan worden hier slechts de meerbladige vermeld:

- Carte des Pais-Bas contenant la Flandre, le Brabant, Pais de Liège et de Namur, 1742. ca. 1:192.000, 6 bladen
- Le Cours du Rhin de Bâle à Hert près Philisbourg, 1745. ca. 1:80.000, 5 bladen
- Le Cours du Rhin de Constance à Bâle, 1745.

1:80.000, 2 bladen

- Le Cours du Rhin de Philisbourg à Mayence, 1745. ca. 1:95.000, 2 bladen
- Topographie de la Zélande en neuf feuilles, 1748. ca. 1:41.500
- La Hollande en 12 feuilles, 1748. ca. 1:105.000
- Carte chorographique de la Bohème, 1757. ca. 1:240.000, 9 bladen.

La Hollande en 12 feuilles

Uit een legendum op deze kaart kunnen we opmaken dat de auteur in 1744 een reis door Nederland heeft gemaakt, welk gegeven in overeenstemming is met de mededeling die Le Rouge op de kaart van Spitsbergen doet, dat "Le Sr. Van Keulen fameux Hydrographe m'a fait présent de cette carte à Amsterdam en 1744"¹². Verder lezen we in de titel dat hij op die reis verscheidene manuscript en gedrukte kaarten ter plekke heeft verzameld om de kaart van de Republiek te kunnen vervaardigen en dat hij met verbazing moest constateren dat er nog niet eerder een kaart van Holland – hij bedoelt de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden – op de schaal die hij toepaste, was verschenen. Deze schaal is ca. 1:105.000. Dat was een juiste gevolgtrekking want de dan in omloop zijnde wandkaarten van de Republiek zijn inderdaad op een kleinere schaal gemaakt: de kaart van Cornelis en Dancker Danckerts in negen¹³ en die van Joannes de Ram in zes bladen¹⁴.

Zijn belangrijkste bron is de Colom-kaart van Holland. Hij waarschuwt ervoor, dat men "ayant le Comté d'Hollande et la Seigneurie d'Utrecht en 20 feuilles", slechts twee zevende van het gebied van de Republiek voor zich heeft liggen. Blijkbaar bestond er het misverstand dat wat de Colom-kaart toonde het gehele gebied van de Republiek was.

In die zeer interessante "Nota" onder de titel zegt Le Rouge verder dat hij een reductie van die twintig bladen geeft en daaraan toevoegt Gelderland, Friesland, Groningen en Overijssel, van welke kaarten hij echter geen kaarten op dezelfde schaal heeft kunnen vinden, waardoor deze provincies wat minder gedetailleerd zijn weergegeven. In een manuscript notitie op een exemplaar van de tweede

³ Deeltitel van *La Hollande Meridionale*

editie uit zijn verzameling verwijst Bodel Nijenhuis terecht naar de Ten Have-kaart van Overijssel en naar de Coenders-kaart van Groningen. De kaart van Friesland, in 1739 door toedoen van Vegilin van Claerbergen uitgegeven kan daaraan nog worden toegevoegd. Voor deze drie wandkaarten zijn schaalverhoudingen gekozen die niet al te zeer afwijken van die van de kaart van Le Rouge. Hij had ze voor zijn doel dus zeer goed kunnen gebruiken als hij zich goed had laten informeren.

Zeeland, dat op een afzonderlijke kaart in negen bladen door Le Rouge in hetzelfde jaar 1748 wordt uitgegeven ontbreekt op de wandkaart van de Republiek¹⁵.

Na enig zoekwerk konden de meeste kartografische bronnen geïdentificeerd worden op grond van overeenkomsten in de weergave van geografische bijzonderheden. Alleen het zuidelijk gedeelte van Gelderland en Oostelijk Brabant kon ik nog niet thuis brengen. De kaarten die Le Rouge voor zijn "collage" heeft gebruikt zijn deze:

¹ *Comitatus Hollandiae et Domini Ultraiectini tabula*, dat is de Colom-kaart van Holland en Utrecht. Vermoedelijk beschikte Le Rouge over de laatste editie, die van Covens en Mortier, waarop de stad Naarden gebastioneerd voorkomt¹⁶. Er moest een aanzienlijke reductie plaats vinden om de door Le Rouge gewenste schaal te verkrijgen, van ca. 1:60.000 naar ca. 1:105.000. Door deze kaart als basis te kiezen, die het gehele gebied van Holland, Utrecht en westelijk Noord Brabant beslaat, had hij zijn kaart van de Republiek al voor de helft gereed; de rest moest daaraan worden toegevoegd.

² *Groningae et Omlandiae Dominium vulgo De Provincie van Stadt en Lande ... per Lud. Tjardae a Starckenburg et Nicol. Visscher*. Schaal ca. 1:125.000. Doorslaggevend voor deze identificatie was het enkele topografische feit dat de Slochter trekvaart even ver was doorgetrokken als op de kaart van Le Rouge. Behalve Groningen werd ook noordelijk Drente van deze kaart overgenomen¹⁷.

³ *Dominii Groningae nec non maxime partis Drentiae novissima delineatio per Nicolaum Visscher*. Schaal ca. 1:180.000¹⁸. Deze kaart is slechts voor Midden Drente gebruikt.

⁴ *Frisiae dominium vernacule Friesland. Uytgegeven door Petrus Schenk, 1706*. Schaal ca. 1:125.000¹⁹.

De vervening in de Friese wouden is op de kaart van Le Rouge even ver gevorderd.

⁵ *Transisalanica Provincia vulgo Overijssel auctore N. Ten Have emendata a F. de Wit*. Schaal ca. 1:195.000²⁰. Zuidelijk Drenthe, geheel Overijssel, de Noord-Veluwe en het Graafschap Zutphen is aan deze kaart ontleend.

De moeilijkheden die bij de samenvoeging van deze stuk voor stuk op zichzelf staande kaarten moesten worden overwonnen, laten zich op enkele plaatsen nog aflezen. Waar de oorspronkelijke kartografische bronnen niet altijd evengoed op elkaar aansloten, zoals bij de kaarten van Friesland en Groningen is gekozen voor een alles behalve fraaie oplossing, een

4 Grensgebied van Friesland en Groningen met een opmerkelijke blanco strook ten westen van de Lauwers

vrijwel blanco strook²¹. Op de grens van de bladen 8 en 9 hebben de wegen op de Veluwe over een lengte van ongeveer 20 cm. eenzelfde knik. We zagen reeds dat de auteur zelf het probleem onderkende van de onevenwichtige gedetailleerdheid omdat zijn bronnen wat de schaalverhouding betreft niet met elkaar overeenstemden. De ene kaart moest worden gereduceerd, de andere vergroot. Een consequente generalisering was daardoor nauwelijks meer mogelijk. Noordoostelijk Nederland benoorden de lijn Harderwijk-Zutphen is op een kleinere schaal weergegeven dan het gebied, dat aan de Colom-kaart is ontleend. Om de kaart in de breedte binnen de perken van drie folio-bladen te houden zag Le Rouge zich genoodzaakt sommige delen zo te misvormen dat daar schaalverhoudingen voorkomen van 1:140.000 (Groningen-Delfzijl) en 1:145.000 (Bolsward-Heerenveen), terwijl de "gemiddelde" schaal van westelijk Nederland ca. 1:105.000 is.

De schrijfwijze van de namen is slordig. Ze zijn in vele gevallen onnauwkeurig van de bronnen overgenomen, nu eens vertaald in het Frans en dan weer op een onbegrijpelijke manier verbasterd.

Het is moeilijk te vatten hoe een kartograaf, die als ingénieur géographe een goede opleiding moet hebben genoten en die ook die kennis in praktijk bracht, zich tevreden kon stellen met een dergelijk product. Toch blijkt deze wandkaart van de Republiek in de tijd van de Revolutie en het Consulaat door de Franse legers te zijn gebruikt. Berthaut weet te vertellen dat ze tot de set kaarten behoorde die naar de officieren te velde werden gestuurd en

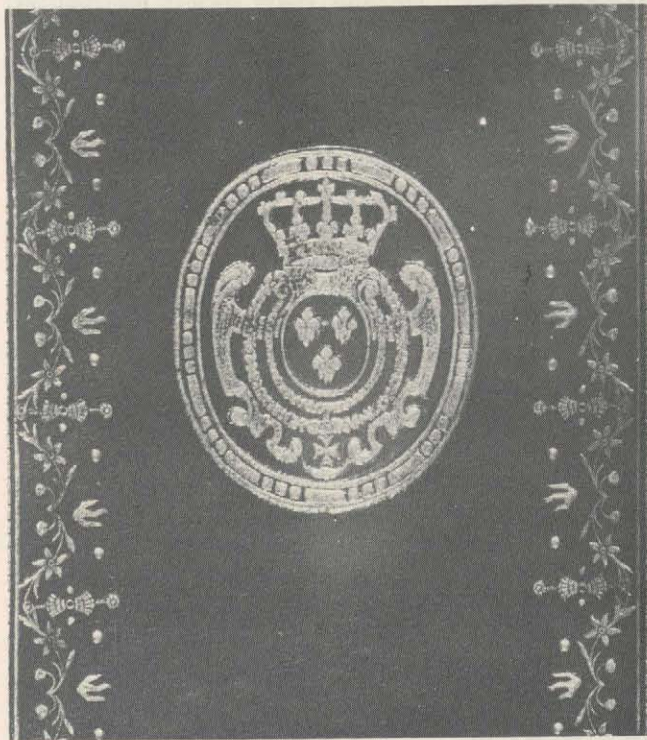
dat ze ook berustte in de kaartencollectie van de Eerste Consul²².

Le Rouge zelf heeft reeds aangeduid in hoeverre zijn werkstuk een plaats verdient in de geschiedenis van de kartografie van Nederland, namelijk als poging om de gehele Republiek weer te geven, op een schaal die tot dan toe niet was toegepast. In zoverre was ze uniek en zou dat nog vrij lang blijven. Het achttiende-eeuwse particularisme in onze gewesten zal weinig belangstelling hebben kunnen opbrengen voor dit stukje kartografie dat de gehele Republiek betrof. De buitenlandse militaire kartograaf zag daarentegen de noodzaak ervan in om dit land als eenheid op een grote schaal in kaart te brengen.

In een boekband van Padeloup

Het Leidse exemplaar van de eerste editie is een quarto formaat. Uit de twaalf folio bladen zijn achtenveertig kleine blaadjes gesneden, die op de franse wijze in twee rood marokijnen bandjes zijn gebonden. De velden van de rug en de randen van voor- en achterplat zijn op een bijzonder fraaie wijze met goud bestempeld. De borduurwerkmotieven, het koninklijk wapen als centraal ornament op beide platten en de ordening der motieven rechtvaardigen het vermoeden, dat we hier te doen hebben met een werkstuk van de "relieur du roi" Antoine Michel Padeloup, die deze functie van 1733 tot 1758 bekleedde²³.

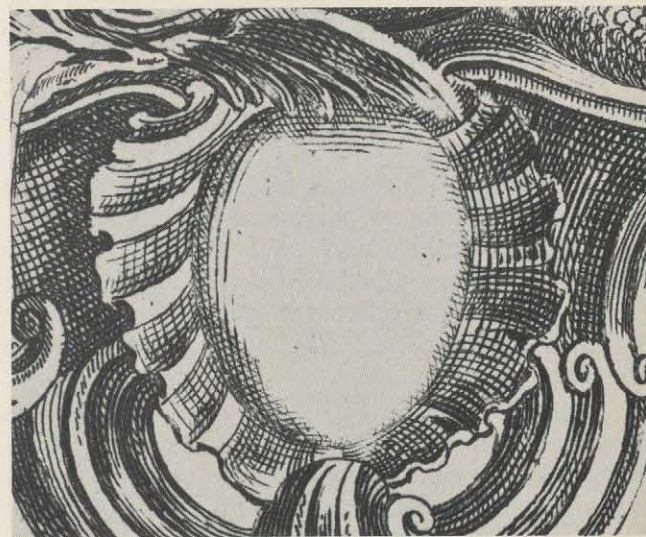
In de catalogus van Nico Israel wordt verwezen naar een pendant van dit exemplaar, de kaart van Zeeland van Le Rouge in de Henry E. Huntington Library (San Marino, Californië), die in eenzelfde sierlijke band is gezet²⁴.

⁵ Wapen van Louis XV op de band

Latere uitgaven

Omstreeks 1770 heeft Crépy een tweede uitgave verzorgd, waarbij hij de naam van de uitgever en het adres aldus wijzigde: Chez Crepy rue S. Jacques a S. Pierre pres la rue de la parcheminerie²⁵. In de latijnse titel liet hij na de redactie aan te passen: het "a" (= door) van de auteur bleef staan, maar de auteursnaam (Le Rouge) haalde hij weg en daarachter plaatste hij dan zijn adres (Apud Crepy etc.), zodat we de merkwaardige zinsconstructie krijgen: ... exhibita a Apud Crepy ... In 1790, na het uitbreken van de revolutie kwam Dezauche met de laatste uitgave²⁶. In de titelcartouche zijn dan verdwenen de naam van Le Rouge, de opdracht aan de koning en het koninklijk wapen²⁷. Terwijl hij zich in de titel op blad 1 angstvallig aan de nieuwe omstandigheden aanpaste door achter "géographe" de woorden "du Roi" weg te wissen, vergat hij dat in de titel van het Partie Méridionale op blad 7, waar wij lezen: "Chez Dezauche Geographe du Roi, Successeur des Sres Delisle et Buache Premiers Geographes de sa Majesté Rue des Noyers 1790". Wellicht moeten we hierin een aanwijzing zien dat er uiteindelijk twee uitgaven van Dezauche zijn geweest, zowel voor als na de val van Louis XVI.

⁶ Wapen van Louis XV op de kaart voor en na het begin van de Franse Revolutie

- ¹ Israel, N., Catalogue 22 – Fall 1980. Nummer 162. Collectie Bodel Nijenhuis (Universiteitsbibliotheek Leiden) 010-14-041, 042.
- ² Illustratie 2.
- ³ Illustratie 3.
- ⁴ Oehme, R., A French world atlas of the 18th century: the Atlas Général of G.L. Le Rouge; Imago Mundi 25 (1971) 55-64.
- ⁵ Théâtre de la guerre en Silesie. Nouvelle carte par Le Rouge et le Comte de Clermont 1741; in: G.L. Le Rouge, Recueil contenant des cartes nouvelles (Paris 1742). (Collectie Bodel Nijenhuis 4 E 2).
- ⁶ Carte chorographique des environs de Namur [ca. 1764]; in: Recueil des cartes nouvelles.
- ⁷ Zie ook: Tooley, R.V., Maps and mapmakers (London 1978) p. 44 en idem, Dictionary of mapmakers (Tring 1979) p. 389.
- ⁸ Collectie Bodel Nijenhuis 4 E 2. Zie voor de titel noot 5.
- ⁹ Phillips, Ph.L., A list of geographical atlases in the Library of Congress Vol. 1-8 (Washington 1909-1976): nummers 4286 en 5974.
- ¹⁰ Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale Tome XCV (Paris 1929) kolom 712.
- ¹¹ Phillips 5975 en R. Oehme, op. cit.
- ¹² Les Isles du Spitzberg; in: Atlas nouveau portatif à l'usage des militaires Ier Partie (Paris 1748, 1756 en 1767).
- ¹³ Komt voor in de Atlas des Groszen Kurfürsten, waarvan in 1971 te Stuttgart een reproductie is verschenen; latere edities door N. Visscher (Staatsbibliotheek Regensburg en incompleet in de Collectie Bodel Nijenhuis, 011-01-001/006) en door Covens en Mortier (Collectie Bodel Nijenhuis 006-11-026/028), schaal ca. 1:240.000.
- ¹⁴ Belgium Foederatum emendate auctum (Collectie Bodel Nijenhuis 006-10-085/090), schaal ca. 1:320.000.
- ¹⁵ Topographie de la Zelande en 9 feuilles (1748) (Kaarten-

- verzameling Bibliotheek Vrije Universiteit), schaal ca. 1:41.500.
- Lit.: S.J. Fockema Andreae en B. van 't Hoff, Geschiedenis der kartografie van Nederland ('s-Gravenhage 1947) pp. 54 en 55; M.H.G. Clement-Van Alkemade, Bijzondere kaarten in de verzameling; in: Een vrije universiteitsbibliotheek (Amsterdam 1980) p. 351.
- ¹⁶ Voor deze kaart wordt verwezen naar de inleiding van A.H. Sijmons bij de reproductie-uitgave: Jacob Aertsz. Colom's kaart van Holland, 1639 (Alphen aan den Rijn 1979).
- ¹⁷ Vredenberg-Alink, J.J., De kaarten van Groningerland (Uithuizen 1974) p. 125, nummer V-A2 (Collectie Bodel Nijenhuis Port. 46 N 31).
- ¹⁸ Idem, pp. 118 en 119, nummer IV-A25 (Collectie Bodel Nijenhuis Port. 46 N 24).
- ¹⁹ Collectie Bodel Nijenhuis Port. 42 N 79.
- ²⁰ Collectie Bodel Nijenhuis Port. 44 N 25.
- ²¹ Illustratie 4.
- ²² Berthaut, H.M.A., Les ingénieurs géographes militaires. Tome I (Paris 1902) pp. 141, 282 en 283.
- ²³ Illustratie 5.
- Lit.: R. Dechauville, La reliure en France dès ses origines à nos jours Tome II (Paris 1960) pp. 37-45 en E. Olivier, Manuel de l'amateur de reliures armoriées françaises. 25me Serie (Paris 1933) planche 2495 no. 12.
- ²⁴ Israel, N., op. cit. p. 159. National Union Catalog Vol. 327 (1974) p. 59.
- ²⁵ Collectie Bodel Nijenhuis 14 F (2612 A 9). Crepy bezorgde eveneens een heruitgave van Le Rouge's Atlas portatif.
- ²⁶ Collectie Bodel Nijenhuis 4* J5 en in de Kaartenverzameling Bibliotheek Vrije Universiteit. Berthaut refereert aan het bestaan van een heruitgave van de kaart van Zeeland door Dezauche (Les ingénieurs géographes p. 141).
- ²⁷ Illustratie 6.

BESPREKINGEN

CAMPBELL, Tony, Hoogtepunten uit de wereld van de Cartografie; Oude Kaarten en hun makers. Vertaling uit het Engels door mr. H.A.M. van der Heyden (Amsterdam, H.J.W. Becht, 1981), f 99,50 (bij diverse boekenclubs tegen gereduceerde prijs verkrijgbaar). 148 blz. ISBN 90 230 0413 2

Met dit boek heeft Campbell een prachtig "kijkboek" gemaakt met reproducties van de mooiste kaarten uit de collecties van het British Museum en het National Maritime Museum te Greenwich. Door het grote formaat van het boek (39 x 31 1/2 cm) kon elke kaart in groot formaat afgebeeld worden, zodat elk detail zichtbaar is. Uit de afgebeelde kaarten blijkt dat met "hoogtepunten" in de kartografie vooral die kaarten worden bedoeld, die in artistiek en decoratief opzicht op een hoog peil staan. De inhoud van het kaartbeeld heeft minder gewicht in de schaal gelegd bij de keuze, zoals o.a. blijkt uit de wereldkaart waarbij in de tekst melding wordt gemaakt van de Nederlandse ontdekkingen in Australië; deze kaart is een exemplaar uitgegeven bij Frederik de Wit in 1668, dit is bepaald niet de eerste wereldkaart waarop de betreffende ontdekkingen voorkomen. Wat betreft het decoratieve aspect zal De Wit's kaart ongetwijfeld een hogere waarde hebben dan de andere. Om het van oorsprong Engelstalige boek waarschijnlijk

vooral in de Verenigde Staten en Engeland een commercieel succes te laten zijn, is het aantal kaarten dat betrekking heeft op die landen onevenredig sterk vertegenwoordigd. Van de 68 gereproduceerde kaarten hebben er 22 betrekking op Amerika; van de eveneens 22 kaarten van Europese gebieden wordt op de eerste plaats een kaart van de Britse Eilanden (door George Willdey, 1715) afgebeeld en vervolgens 7 kaarten van delen van Engeland. Typerend hiervoor is ook dat in de volgorde Amerika direct op de wereldkaarten aansluit, gevolgd door Europa. Nederland is slechts met drie hoogtepunten (Cruquius' overzichtskaart van Delfland, Blaeu's kaart van Holland en een door Johannes van Doetecum gegraveerde en door Claes Jansz Visscher uitgegeven Leo Belgicus) en Frankrijk met één (een blad van Cassini's Carte de France) bedeed. Mijns inziens is dat gezien de kartografische bloei in deze landen in resp. de 17e en 18e eeuw zeer weinig ten opzichte van de kaarten van Engeland. Wel moet gezegd worden dat bijna de helft van de kaarten, die in dit boek gereproduceerd zijn, door Nederlanders zijn gemaakt. Iedere kaart wordt begeleid door een korte tekst, waarin iets over de achtergronden van de afgebeelde kaart verteld wordt. De teksten zijn oppervlakkig en bevatten helaas enkele storende fouten, zoals Cruquius' kaart van Delfland die uit 1672 zou dateren (in het bijschrift bij de afbeelding staat het correcte jaar 1712); en waar bij Cas-

sini's kaart iets over topografische kaarten wordt gezegd, blijkt dat *Nederland na de eerste pogingen van Krayenhoff in het begin van de negentiende eeuw pas in 1850 over de eerste algemene kaart van 1:200.000 beschikte*. De choro-topografische kaart van Krayenhoff, die in 1822 werd voltooid, had echter een schaal van 1:115.200, en tussen 1850 en 1859 verscheen de Topografische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden op de schaal 1:50.000.

De uitstekende reproducties (alle in kleur!) en de niet al te hoge prijs kunnen evenwel de aanschaf van het boek voor iedereen aantrekkelijk maken.

P.C.J. van der Krogt

DONKERSLOOT-DE VRIJ, Marijke, Topografische kaarten van Nederland vóór 1750; handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven. (Groningen, Wolters-Noordhoff bv/Bouma's Boekhuis bv, 1981.) X, 223 blz., 46 afbn. 26 bladwijzerkrtn. ISBN 90 6243 024 4

De dissertatie van mevrouw dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, waarop zij op 30 oktober 1981 te Utrecht bij haar leermeester prof.dr.ir. C. Koeman promoveerde, zou voor ieder, die als beheerder of onderzoeker te maken heeft met manuscriptkaarten, verplichte leesstof moeten zijn. Dit niet in de allereerste plaats vanwege de uitvoerige en rijkelijk geannoteerde beschrijvingen van 826 kaarten en 67 kaartboeken en -series, die als "de kern van deze studie", gecombineerd met de zogenaamde bladwijzerkaarten, een voortreffelijke mogelijkheid bieden een eerste inzicht te krijgen in het topografische kaartmateriaal, hetwelk met betrekking tot het huidige Nederlandse grondgebied tot het midden van de achttiende eeuw aanwezig is. Een éérste inzicht, omdat – aldus de schrijfster zelf – "een subjectieve selectie" van de kaarten, die in de collecties van de rijksarchieven aanwezig zijn, heeft plaatsgevonden; alleen kaarten, die "voldoende of belangrijke topografische gegevens" bevatten, zijn opgenomen. De verzamelingen van de gemeentearchieven, van bibliotheken enz. zijn bewust buiten beschouwing gelaten, omdat het werk anders teveel zou zijn uitgedijd. In een aantal gevallen is wel verwezen naar kaarten in andere instellingen; wat de archieven betreft, vooral de gemeentearchieven van Haarlem, Groningen en Rotterdam leverden materiaal ter aanvulling en vergelijking.

Wanneer ik het werk van mevrouw Donkersloot als "verplichte leesstof" voor kaartbeheerders en -gebruikers aanbeveel dan doe ik dit vooral met het oog op haar inleidende tekst. Daarin wordt in niet voor misverstanden vatbaar Nederlands in vele toonaarden de samenhang van kaarten en archieven vastgesteld en benadrukt. Kaarten worden al te vaak als op zichzelf staande objecten beschouwd. Doordat het herkomstbeginsel vroeger nauwelijks is gehanteerd, zijn heel wat kaarten los-

geraakt uit hun "organisch" verband. Zonder archiefonderzoek valt over veel manuscriptkaarten weinig zinnigs te zeggen, zonder archiefonderzoek is ook de beschrijving van deze kaarten vaak niet doenlijk. "De meeste archiefkaarten kunnen pas volledig beschreven worden en de inhoud ervan geïnterpreteerd wanneer de herkomst bekend is". Wordt in deze, naar mijn overtuiging, "sleutelzin" (p. 21) van haar betoog niet tevens de belangrijkste oorzaak van de door mevrouw Donkersloot geconstateerde gebrekkige toegankelijkheid van de kaartenverzamelingen van de archieven aangewezen? Zo er al iets aan de beschrijving van de kaarten is gedaan, dan is dat veelal te summier, omdat men het belang van archiefonderzoek niet onderkende of daarvoor geen tijd had. Wat dit laatste betreft, eigen ervaring heeft geleerd hoe tijdrovend een onderzoek naar de herkomst van een kaart kan zijn. Hoeveel kaarten bieden geen enkel houvast! Het terugbrengen van kaarten tot de archieffondsen, waaruit zij zijn afgedwaald of uitgelicht, is een soms welhaast onmogelijk karwei. Door de studie van mevrouw Donkersloot loopt echter als een rode draad de waarschuwing (p. 55): "Voor elke kaart geldt, dat men alleen juiste conclusies kan trekken, wanneer het doel, waartoe zij werd vervaardigd bekend is". En dat betekent voor kaartbeheerders: "De vermelding ervan bij de kaartbeschrijvingen is daarom van groot belang".

Het boek is op voortreffelijke wijze, om niet te zeggen royaal, uitgegeven. Veel duidelijke foto's geven een beeld van allerlei soorten kaarten uit verschillende perioden (de drukker vergiste zich bij de plaatsing van afbeelding 30!). De uitvoerige literatuurlijst kan ieder, die zich op het gebied van de Nederlandse historische kartografie wil oriënteren, een heel eind op weg helpen, hoewel ik me afvraag of een systematische indeling van deze lijst de bruikbaarheid ervan niet zou hebben vergroot. De schrijfster kan het niet euvel worden geduid, dat de titels van enkele kleine, minder bekende regionale publikaties ontbreken. In het repertorium van kaartmakers, landmeters enz. treft men vele namen, die tot dusver niet of nauwelijks bekend waren aan; heel wat biografische gegevens zijn toegevoegd.

Ik heb slechts twee opmerkingen. De volgorde van de kaartbeschrijvingen in hoofdstuk IV is mij niet duidelijk. Maar wellicht heb ik een verklaring daarvan over het hoofd gezien? De bladwijzerkaarten bewijzen goede diensten bij het zoeken naar kaarten van een bepaald gebied, maar toch zou een register van de in de kaartbeschrijvingen voorkomende topografische namen geen luxe zijn geweest. Wellicht is in dit laatste bij een tweede uitgave, die ik het werk van mevrouw Donkersloot toewens, te voorzien?

W.K. van der Veen.
(Gemeentearchief Groningen)

Antiquariaat

Geïllustreerde boeken
Atlassen
Kaarten

Meijer Elte B.V.

Korte Poten 13, 2511 EB The Hague tel. 070-639781

BRIEVEN

Hen(n)eman

Met belangstelling heb ik het eerste nummer van de "Caert-Thresoor" gelezen. Ik wil gaarne meteen al reageren op een detail in het interessante artikel over (van) Henneman. Op blz. 5 stelt M. Kok dat (v) Henneman zijn handtekening zou schrijven als (van) Heneman. Gelukkig is op blz. 10 zo'n handtekening afgebeeld en daar ziet men boven de "n" een boogje of golfje.

Zo'n teken vormde in oude handschriften een veel gebruikt afkortingsteken voor de verdubbeling van een letter of voor andere afkortingen die men uit de tekst moest afleiden. Dit maakt het lezen en interpreteren van deze handschriften vaak tot een ware sport.

Ook tegenwoordig komt men dit teken nog wel tegen. De Poolse vakbondsleider Walensa gebruikt het in zijn handtekening en vermoedelijk daardoor wordt hij meestal als Walesa aangeduid.

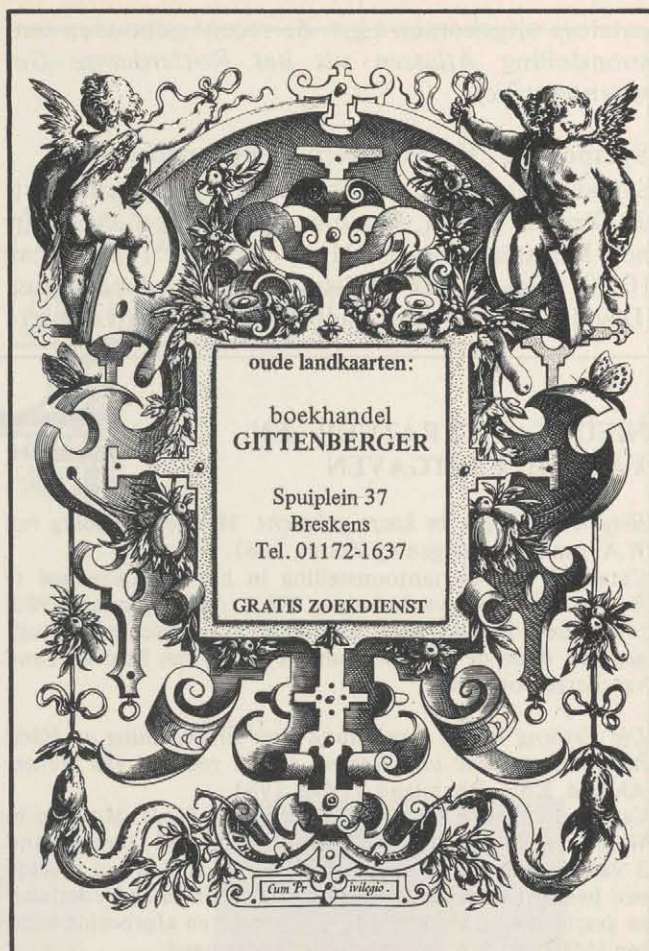
Terug naar (van) Henneman. Ik ken zijn handtekeningen op de andere kaarten en in zijn brieven niet, maar ik vermoed dat men daar ook hetzelfde teken zal aantreffen, waaruit ik afleid dat hij ten onrechte (van) Heneman wordt genoemd.

ir. E. Muller, Bunnik.

Naschrift.

Geachte Heer Muller,

U heeft gelijk, het streepje was mij ontgaan! Niet

alleen op de afgebeelde kaart (VEL 1926) maar ook op de kaarten met de inv.nrs. VEL 657, 660, 1762, 1810, 1835, 1857, 1866, 1867, 1932, 1944, 1957, 1961 en 1962 schrijft Heñeman een verdubbelingsteken boven zijn naam. Op de overige kaarten ontbreekt het streepje echter. Omdat hij zelf deze schrijfwijze niet consequent betrachtte viel het streepje gemakkelijk weg; reeds bij zijn leven, als blijkt uit de gedrukte kaart (VEL 1677) en vervolgens in later jaren in de literatuur.

M. Kok.

Gerrit Hengevelt

Rectificatie literatuursignalering no. 1 pag. 16.

Van B. Seelemeyer, auteur van het artikel "Hoe Rustenburg veranderde" ontvingen wij bericht dat in zijn publikatie abusievelijk de naam "Gerrit Hengsvelt" wordt genoemd. De juiste naam is "Gerrit Hengevelt".

BERICHTEN EN VARIA

Tentoonstellingen Bergen op Zoom en Rotterdam

De heer G. Renting uit Mijnsheerenland merkte op dat in de bespreking van de tentoonstellingscatalogus *Bergen op Zoom in kaart gebracht* door M. Donkersloot-de Vrij voorbijgegaan is aan de in 1972 in het Rotterdamse Gemeentearchief gehouden tentoonstelling *Kaart en landschap rond Rotterdam, 1500-1972*. Verder zullen in het volgende nummer besprekingen worden opgenomen van de

catalogi uitgekomen t.g.v. de recent gehouden tentoonstelling *Atlassen uit het Rotterdamse Gemeentearchief*.

Symposium "Het voorwerp als historische bron"

Samen met enkele andere instellingen organiseert de Directie Musea, Monumenten en Archieven van het Ministerie van CRM op 26 mei 1982 vanaf 10.00 uur in het Rijksmuseum te Amsterdam (David Roëllzaal) een dag over het belang van niet-

geschreven informatie als bron voor het historisch onderzoek. Land- en zeekaarten bevinden zich voor velen op een snijpunt van document en model, tussen informatie en illustratie. Zowel historici, als studenten en serieuze amateurs zijn welkom. Wilt u nadere gegevens over dit symposium, dan is op het Min. van CRM de heer drs. P.R. de Clerq graag bereid u een en ander nader toe te lichten. U kunt hem bereiken op 070-949233, toestel 2966 (2983); privé 070-454365.

NIEUWE LITERATUUR EN FACSIMILE-UITGAVEN

Bergen op Zoom in kaart gebracht. Met een inleiding van W.A. van Ham. Bergen op Zoom, 1981.

Catalogus bij de tentoonstelling in het Markiezenhof te Bergen op Zoom van 12 dec. 1981 t/m 31 januari 1982, tevens deel 2 in de reeks: Bijdragen tot de geschiedenis, uitgegeven door de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Die Festung Wesel. Darstellung ihrer Entwicklung an Hand historischer Pläne und Karten. Onder redactie van Werner Ahrend. Köln, Rheinland Verlag, 1981.

Catalogus bij een tentoonstelling in het Stadt. Museum in Wesel van 30 oktober tot 30 november 1981, tevens Band 3 van de Weseler Museumschriften. De stad Wesel speelde een belangrijke rol als vesting aan de Rijn in de Nederlandse geschiedenis. Veel van de beschreven en afgebeelde kaarten (150) zijn dan ook van Nederlandse hand.

Fontaine Verwey, Herman de la, The "Spanish Blaeu". In: *Quaerando* 11/2, 1981, p.83-94.

Hannon, A., P. Ratsma en C. Zevenbergen, *Catalogus van atlassen en kaartboeken; met een overzicht van literatuur over kartografie aanwezig in de bibliotheek en de topografisch historische atlas van de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam*. Rotterdam, Gemeentelijke Archiefdienst, 1981. Samen met tentoonstellingscatalogus f 12,50.

Robinson, Arthur H., *Early thematic mapping in the history of cartography*. Chicago, 1982. 288 pp., ill. Ca. f 135,-.

Een geschiedenis van de thematische kartografie vanaf het eind van de 17e eeuw, rijk aan bio- en bibliografische gegevens.

Saaltink, H.W., *Hoorn in kaart: "Vier eeuwen Hoornse stadsplattegronden"*. Hoorn, Stichting "De Hoofdtoren", 1981. f 50,-.

Zie de bespreking in het volgende nummer.

Schilder, Günter, The cartographical relationships between Italy and the Low Countries in the sixteenth century. In: *The Map Collector* 17, december 1981, p. 2-8.

Schilder, Günter, *Three World Maps, by François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650*. Amsterdam, Nico Israel, 1981. 51 pp. tekst, facsimiles. ISBN 80-6072-121-7. f 165,-.

Wall-maps of the 16th and 17th centuries, Vol. IV. A series of full-size facsimiles of wall-maps published in the Low Countries. Edited by Günter Schilder.

Teeling, P.S., *Repertorium van Oud-Nederlandse landmeters, 14e tot 18e eeuw*. Apeldoorn, Hoofddirectie van de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, 1981. 2 delen.

Tentoonstelling atlassen uit het Rotterdamse Gemeentearchief. Samengesteld door P. Ratsma en C. Zevenbergen. Rotterdam, Gemeentelijke Archiefdienst, 1981. Samen met de *Catalogus van atlassen* f 12,50.

Tentoonstelling van 27 november 1981 tot 5 februari 1982 in het Rotterdams Gemeentearchief. Zie het artikel van P. Ratsma in dit nummer en de bespreking van de beide catalogi in het volgende nummer.

Twee eeuwen kartografie Gelre. Acht historische kaarten. Met een inleiding van T. Manders. Geldern/Venray, Stichting Historie Peel-Maas-Niers gebied, 1981. f 128,-.

De map bevat kaarten van Christiaan 's-Grooten (1570), Gerard de Jode (1578), Johannes Mercator (1591), Willem Blaeu (1630), Johannes Blaeu (1662), Nicolaas Visscher (1682), Nicolaas Sanson (1672) en George Louis Le Rouge (ca. 1750). De uitgave verschijnt in een oplage van 800 exemplaren en is verkrijgbaar bij boekhandel Johannes Keuck in Geldern, en bij C. Borsje, Torenstraat 51, 5836 AK Sambeek, tel.: 08855-3529.

KAARTBOEKEN VAN BELANGRIJKE EN FRAAIE OUDE KAARTEN

De kaarten zijn gedrukt op zwaar getint papier, gebonden in kunstleideren band met goud-opdruk, formaat 40 x 50 cm.

Elk kaartboek is voorzien van een inleiding waarin de historische en kartografische aspecten worden belicht.

VISSCHER-ROMANKAART VAN DE PROVINCIE ZEELAND, 1655 met een inleiding J. Grooten
f 75,-

UITWATERENDE SLUIZEN IN KENNEMERLAND EN WEST-FRIESLAND, 1745
Hoogheemraadschap van de Uitwaterende sluisen in Kennemerland en West-Friesland met
een inleiding van J.G. Schulting
f 75,-

"CANALETTO" postbus 68 - 2400 AB Alphen aan den Rijn tel.: 01720-72458

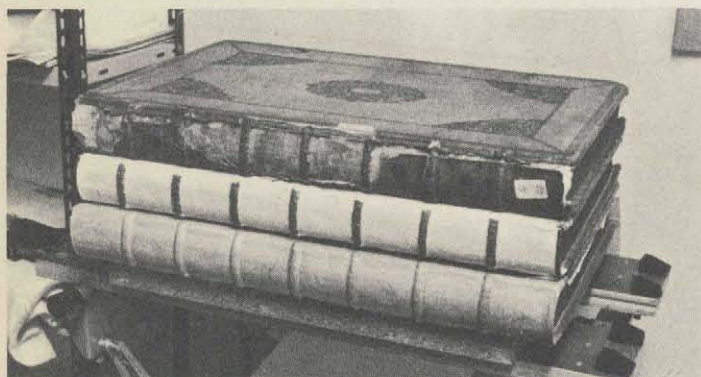
* ook verkrijgbaar via de boekhandel

J. R. STERKEN

RESTAURATOR

- Restauratie van boeken in leer, perkament, etc.
- Schoonmaken en restauratie van prenten.
- Verdoeken en opzetten van oude kaarten.
- Restauratie en conservering van papier, perkament en leer.
- Sealen en ingieten van waszegels.
- Encadreren van prenten en kaarten.
- Advisering bij de berging, tentoonstelling en gebruik van boeken, prenten, kaarten, charters, zegels, etc.

Delen Atlas van BLAEU.

Foto in 3 stadia, bovenste deel voor restauratie, middelste deel tijdens de restauratie; deel overlijmd met ongebleekt katoen en voorzien van een handgestoken kapitaaltje.

Onderste deel voorzien van een nieuwe perkamenten rug.

Deel na de restauratie voorzien van een nieuwe perkamenten rug met 7 ribben en handvergulding.

Zoveel als mogelijk worden de oorspronkelijke materialen in de restauratie verwerkt; een oud boek behoudt de charme van een oud boek. Eventueel nieuw te gebruiken materialen zijn zo origineel mogelijk en staan onder voortdurende controle.

In het bezit van het getuigschrift "archiefrestaurator"
afgegeven door het ministerie van CRM.

Atelier: Leimuidenplaats 22^a, 6843 HG Arnhem
Telefoon: 085-811185

Privé: Goudaweg 16, 6843 EP Arnhem

19TH CENTURY MAPS AND ATLASES - CARTOGRAPHICAL REFERENCE WORKS

rudolf muller international booksellers

POSTBUS 9016 - 1006 AA AMSTERDAM TELEFOON 020-165955

TOPOGRAFISCHE KAARTEN VAN NEDERLAND VOOR 1750.

Door Dr. Y.M.Donkersloot-de Vrij.

Handgetekende en gedrukte kaarten - aanwezig in de
nederlandse rijksarchieven - toegelicht en beschreven.
223 pagina's met 46 illustraties, waarvan 5 in kleur.
FL. 155,00

THE MAPPING OF AMERICA.

Door Seymour I.Schwartz en Ralph E.Ehrenberg.

360 pagina's met 423 illustraties, waarvan 86
kaarten in kleur en 137 zwart/wit. FL. 168,50

DIE WELT IN HÄNDEN. KURZE KULTURGESCHICHTE DES GLOBUS.

Von Alois Fauser.

184 pagina's met 36 platen in kleur en 17 zwart/wit
illustraties. FL. 55,00

EARLY THEMATIC MAPPING IN THE HISTORY OF CARTOGRAPHY.

Door Arthur H.Robinson.

288 pagina's met 39 kleur- en 71 zwart/wit illustraties.
FL. 135,00 ca.

BUSINESS BY MAIL AND ON APPOINTMENT ONLY

thans verkrijgbaar: **WALL-MAPS OF THE 16th AND 17th CENTURIES, dl. IV**

G. SCHILDER, Three World Maps

Facsimiles van drie belangrijke wereldkaarten, gereproduceerd op ware grootte, en voorzien
van een uitgebreide inleiding door Prof.Dr. G. Schilder.

Amsterdam, 1981. 44 x 55 cm.

Prijs: (excl. 4 % btw): f 165,-

ISBN 90 6072 121 7

NICOLAES VAN WASSENAER & FRANCOIS VAN DEN HOEYE (1661)

6 bladen, te zamen: 81 x 156 cm.

Facsimile van het enig bekende exemplaar in de Universiteits-
bibliotheek van Amsterdam.

WILLEM JANSZON (BLAEU) - Mercator-projectie (1607)

4 bladen, te zamen: 84 x 111 cm.

Facsimile van het enig bekende exemplaar in de Stadt. und
Universitätsbibl. te Bern (Zwitserland).

CLAES JANSZON VISSCHER (1650)

4 bladen, te zamen: 81 x 133 cm.

Facsimile van het exemplaar uit het National Maritime Mu-
seum, Greenwich (Engeland).

De afzonderlijke bladen van elke wereldkaart, gereproduceerd op een zware, duurzame
papiersoort, worden bijgehouden in een papieren band, waaruit ze zonder veel moeite
kunnen worden verwijderd om eventueel te worden samengevoegd tot wandkaarten.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 526
1017 EK AMSTERDAM
Tel.: (020) - 22 22 55.